

De kracht van de plek

**so
cius.**

steunpunt
sociaal-cultureel
werk

Endeavour

socius.be

2022

De kracht van de plek:

7 lessen uit gesprekken met inspirerende burgerinitiatieven

is een uitgave van:
Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw
Saintelettesquare 19 - 1000 Brussel

BE 0430 838 564
RPR Brussel

T 02 215 27 08
E welkom@socius.be
W www.socius.be

Auteurs: Sophie Leroy,
Joachim Leemans,
Tim Devos,
Griet Juwet - Endeavour
Nele Vanderhulst - Socius
Vormgeving: Ingrid Matthijs - Socius
Foto's: De Blikfabriek

Brussel, oktober 2022
D/2022/4393/3

De kracht van de plek

7 lessen uit gesprekken met
inspirerende burgerinitiatieven

De kracht van de plek:

7 lessen uit gesprekken met inspirerende burgerinitiatieven

Co-creatief artikel:

Sophie Leroy, Joachim Leemans, Tim Devos, Griet Juwet (Endeavour)[▪], Nele Vanderhulst (Socius)^{▪▪}, geïnterviewde burgerinitiatieven en deelnemers Inspiratiemoment Socius van 22 september 2022.

▪ Over Endeavour:

Endeavour is een bureau voor sociaal-ruimtelijk onderzoek en co-creatie. We geloven dat iedereen een stadsmaker kan zijn, en vinden het belangrijk dat burgers een rol en een stem hebben in ruimtelijke projecten en transformatieprocessen. Dat ondersteunen we door middel van onderzoek, procesbegeleiding en creatieve methodieken.

▪▪ Over Socius:

Socius is het steunpunt voor sociaal-cultureel werk. Wij zijn er voor alle civiele sociaal-culturele organisaties, initiatieven en de mensen die zich ervoor inzetten. Waarom doen we dit? Omdat wij geloven dat zij wezenlijk bijdragen tot de realisatie van een democratische, inclusieve, solidaire en duurzame samenleving.

— Wat vooraf ging ten huize Socius ...

Het civiele sociaal-cultureel veld is volop in beweging. Enerzijds zien we relatief jonge burgerinitiatieven die zoekend zijn en op veel manieren ondersteuning kunnen gebruiken bijvoorbeeld rond het omgaan met vrijwilligerswerk, het ontwikkelen van een gepast organisatiemodel of het omgaan met lokale besturen. Anderzijds is er het sociaal-cultureel werk met enige traditie en expertise dat zoekt hoe het zich complementair en betekenisvol ten aanzien van die nieuwe initiatieven kan verhouden. Als Socius, het steunpunt voor sociaal-cultureel werk, willen we inzichten rond burgerinitiatieven ontwikkelen en delen zodat andere actoren een versterkende rol kunnen opnemen ten aanzien van deze initiatieven.

In 2021 ontsloten we de resultaten van de **veldverkenning rond burgerinitiatieven**. We bundelden de inzichten van heel wat empirisch onderzoek over burgerinitiatieven uit Vlaanderen en Nederland en gingen gesprekken aan met ondersteuners – vooral uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dat leerde ons dat het wel of niet beschikken over een (eigen) plek een belangrijke succesfactor blijkt te zijn in het uitbouwen van een burgerinitiatief. Een plek zorgt voor herkenbaarheid en biedt een uitvalsbasis waar gelijkgezinden plannen kunnen uitwerken en experimenten kunnen opzetten. Een plek is hierbij een instrument en belangrijke hulpbron om nieuwe activiteiten en diensten te ontwikkelen.

Maar evengoed kan ruimte (of het gebrek eraan) ook zelf onderwerp zijn van initiatief. Burgers opereren vanuit hun eigen leefwereld, en nemen initiatief om die leefomgeving, gebouwen, natuur, publieke ruimte of wijk te beschermen, koesteren, veranderen of nieuw leven in te blazen. Kortom, mensen gaan in interactie met hun omgeving en ontwikkelen daarbij sociaal-culturele praktijken.

Die relatie tussen burgerinitiatieven en plekken valt op vanuit verschillende hoeken. Commons, een specifieke vorm van burgerinitiatief, vertrekken bijvoorbeeld heel specifiek vanuit het collectief beheer van een gemeen goed, niet zelden een fysieke plek. Dat kan een leegstaand gebouw, verloren gegane ontmoetingsruimte, verwaarloosde tuin of buurtplein zijn. Ook bij het **doorlichten van de goedgekeurde subsidieaanvragen sociaal-cultureel volwassenenwerk** (2021-2025) vinden we een duidelijke aanwijzing. In 15 van de 131 aanvragen werd 'plekwerk' als sociaal-culturele praktijk benoemd. Van die 15 organisaties vonden er vier de eerste keer de weg naar het 'Decreet houdende de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk' van 7 juli 2017, de zogenaamde nieuwkomers.

Voordien zouden ze in het werkveld als een (succesvol) burgerinitiatief worden benoemd.

Een laatste aanwijzing vinden we in de coronapandemie. De lockdowns deden mensen op nieuwe manieren naar hun eigen leefomgeving, de publieke ruimte en lokale voorzieningen kijken. Daardoor stonden burgers opnieuw stil bij hoe die leefomgeving ingericht en beleefd kan worden, en het fundamentele belang van collectieve en publieke ruimtes voor ontspanning, ontmoeting en uitwisseling.

— Op zoek naar een sociaal geografische bril ...

Deze observaties vormden de aanleiding van een verkenning, waarin we de relatie tussen burgerinitiatieven en een plek verder onder de loep nemen. Socius klopte aan bij Endeavour, een bureau voor sociaal-ruimtelijk onderzoek en co-creatie. Door deze samenwerking benaderen we 'plekinitiatieven' niet alleen vanuit een sociaal-cultureel perspectief, maar gaan we ook vanuit een sociaal-geografische en stedenbouwkundige bril met hen in gesprek.

Met dit artikel brengt Endeavour in beeld op welke manieren burgerinitiatieven nieuwe sociaal-culturele plekken doen ontstaan, of welke tactieken burgers hanteren om plekken te mobiliseren of op ruimtelijke uitdagingen in te spelen. Ze gingen daarvoor in gesprek met heel diverse projecten: Dwar-sligger in Melle, Samen Voor Morgen in Sint-Jans-Molenbeek, Tuinwijk 2020 in Maasmechelen, Lieve Zusjes Stoere Broers in Kortrijk, O.666 in Oostende, speelbos drOOmbergen in Oombergen, en Free 54 in Brussel. Op basis van die verhalen formuleren ze 7 lessen over de rijke, complementaire en overlap-pende relaties tussen burgerinitiatieven en plekken.

Op 22 september 2022 legden Socius en Endeavour deze lessen voor aan meer dan zeventig professionals met een gezonde interesse in burgerinitiatieven: sociaal-culturele werkers, lokale ambtenaren, opleidingsverantwoordelijken en onderzoekers. We vroegen hen om stil te staan bij hun relatie met diverse burgerinitiatieven en na te denken over manieren om hun aanpak te versterken. Die reflectie vormt het sluitstuk van dit co-creatief tot stand gekomen artikel.

Plekgebaseerde en plekgedreven burgerinitiatieven

In de geschiedenis van stedenbouw en stadsontwikkeling is het haast onmogelijk om de belangrijke rol van activisme en burgerinitiatief weg te denken. Ruimtelijke verandering maakt namelijk steeds iets los, en grijpt in op onze dagelijkse leefomgeving. Ook vandaag zien we hoe steeds meer zelf-organiserende burgerinitiatieven zich expliciet of impliciet, rechtstreeks of onrechtstreeks verhouden tot ruimtelijke kwesties, zich mobiliseren in reactie op ruimtelijke veranderingsprocessen op lokaal of bovenlokaal niveau. Denk aan belangrijke maatschappelijke transities zoals de energietransitie, voedselvoorziening of woonvraagstukken die een essentiële ruimtelijke component hebben, of grootse plannen en wijkontwikkelingen. We kunnen stellen dat deze burgerinitiatieven **plekgedreven** zijn. Tegelijkertijd zijn burgerinitiatieven vaak als vanzelfsprekend geworteld in een specifieke buurt of plek en gaan ze banden aan met zowel formele als informele sociale netwerken en buurtgerichte programma's of noden. Daarnaast kan een plek ook zo'n krachtige betekenis hebben dat ze burgerinitiatief doet ontstaan. Burgerinitiatieven zijn met andere woorden ook erg vaak **plekgebaseerd**. Tussen de plekgedreven en plekgebaseerde agenda van burgerinitiatieven zit er uiteraard een grijze zone, een rijk spectrum van diverse manieren hoe de plek of ruimte ingezet of gemobiliseerd wordt.

Burgerinitiatieven proberen vaak in te spelen op lokale, plekgerichte noden en thema's door een complementair programma, aanbod of voorzieningen uit te rollen en een verbindende rol te spelen tussen lokale sociale netwerken. Burgerinitiatieven hebben met andere woorden ook vaak een **gemeenschapsvormende en programmerende rol**. We merken dat vele burgerinitiatieven deze rol steeds actiever opnemen, waardoor bijna als vanzelf een nieuw soort sociaal-cultureel aanbod ontstaat. Daarnaast verbinden we burgerinitiatieven niet zelden aan burgeractivisme waarbij ze een **agenderende of politiserende rol aangaan**. Burgers nemen dan vanuit een sociaal-ruimtelijke bezorgdheid een stem op in het debat over bepaalde maatschappelijke thema's om die aan te kaarten en op de

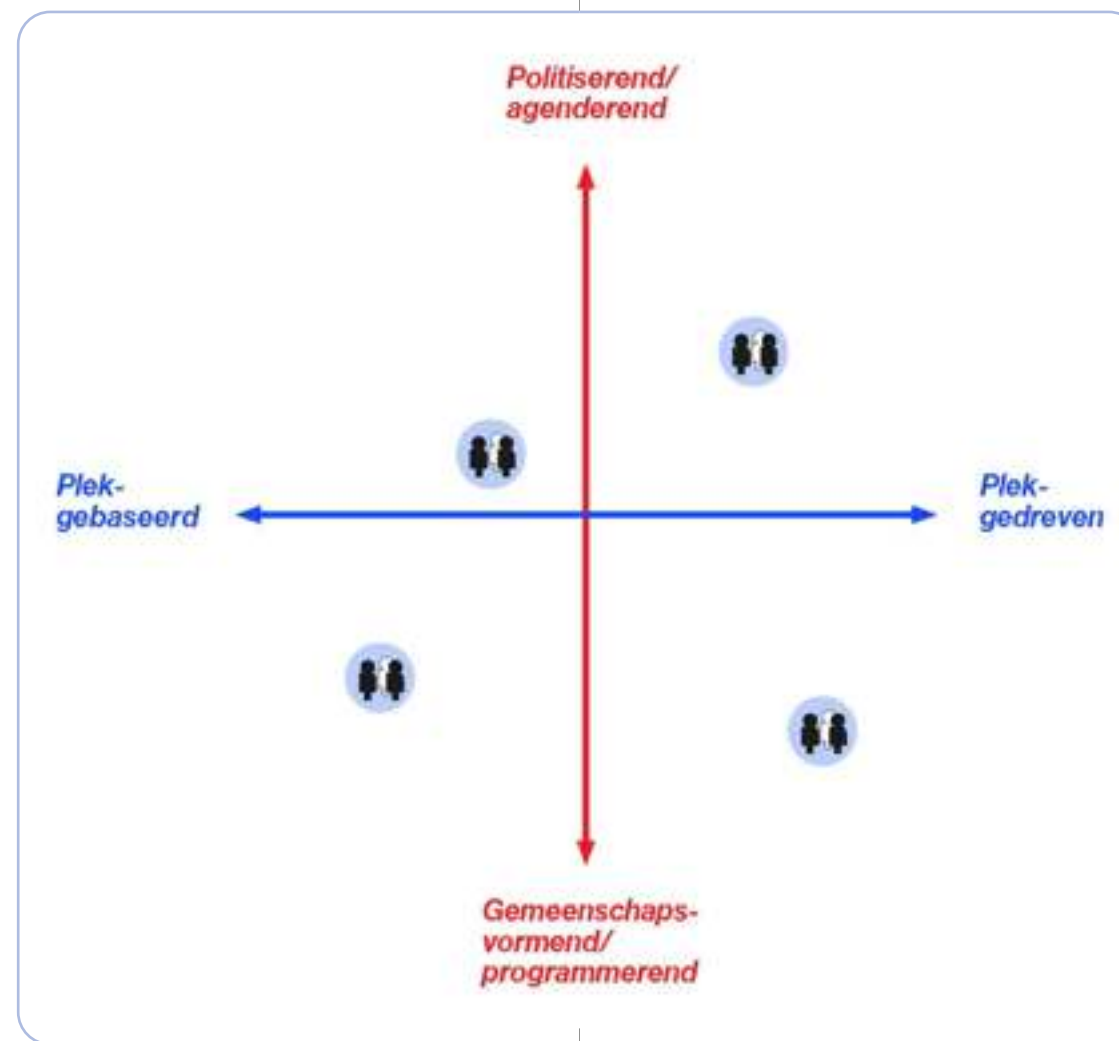
politieke agenda te zetten. Ook tussen de gemeenschapsvormende en de politiserende rol van burgerinitiatieven bestaat een heel spectrum waarbij projecten vaak beide agenda's op verschillende manieren combineren.

Het mag duidelijk zijn dat het landschap aan burgerinitiatieven erg rijk is en dat ze zich op erg diverse manieren verhouden tot plekken en de ruimte, op het spectrum van plekgedreven tot plekgebaseerd. Bovendien zien we dat de initiatieven zich op verschillende manieren positioneren tussen of bewegen van de gemeenschapsvormende naar politiserende rol, en vice versa. Tegelijkertijd zien we dat het georganiseerde sociaal-culturele werkveld zich de vraag stelt hoe ze zich zo betekenisvol mogelijk lokaal en ruimtelijk kunnen verankeren en de kracht van een plek kunnen inzetten om bij te dragen aan hun maatschappelijke visie en agenda. Organisaties vragen zich af in hoeverre het sociaal-culturele werkveld moet of kan bijdragen aan ruimtelijke kwesties, wijk- of gebiedsontwikkelingen. Daarnaast zijn heel wat georganiseerde, erkende en professionele actoren uit het sociaal-culturele werkveld zoekende hoe

ze zich moeten verhouden tot burgerinitiatieven, op welke manier ze zich complementair kunnen opstellen en actief coalities met hen kunnen aangaan.

Ook steden en gemeenten zoeken steeds naar manieren om burgers op een betekenisvolle manier te betrekken in processen van stadsvernieuwing en transformatie. Nu burgers zichzelf organiseren en actief een rol opnemen in ruimtelijke vraagstukken of op specifieke plekken, veranderen die relaties tussen overheden en burgerinitiatieven en ontstaat de vraag op welke manieren beide elkaar kunnen versterken, en hoe ruimte kan gecreëerd worden om burgerinitiatieven te laten bloeien.

Daarom willen we met dit artikel in beeld brengen op welke manier burgerinitiatieven nieuwe plekken doen ontstaan en vanuit een plekgedreven agenda of aanpak opereren. Anderzijds kunnen we als werkveld concrete lessen leren uit de tactieken die deze burgerinitiatieven hanteren in een plekgerichte benadering en hoe we hen daarin kunnen versterken. We stellen ons de vraag wat we kunnen leren over hun directe relatie tot een plek of publieke ruimte,

onderzoeken hoe ze plekken of ruimtelijke tactieken inzetten om zich lokaal te verankeren of ruimte te mobiliseren, en hoe ze zich verhouden tot maatschappelijke en ruimtelijke veranderingsprocessen. Zo willen we relevante lessen leren over hoe het professionele sociaal-cultureel werkveld plekgerichte of plekgedreven burgerinitiatieven betekenisvol kan ondersteunen.

We spraken met burgerinitiatieven met uiteenlopende agenda's, die zich allemaal anders positioneren op het assenkruis tussen plekgedreven en plekgebaseerd, en tussen gemeenschapsvormend en politiserend. Aan de hand van deze gesprekken identificeerden we zeven lessen over de 'kracht van plekken' en hoe ruimte kan ingezet worden om bij te dragen aan inclusieve, diverse en maatschappelijk geëngageerde sociaal-culturele werkingen en aan kwalitatieve ruimtelijke verandering. Elke les wordt telkens geïllustreerd aan de hand van de inzichten vanuit een van de gesprekken, gerelateerd aan een inspirerend burgerinitiatief. Tegelijk kan elk initiatief niet zomaar tot een van de lessen gereduceerd worden, omdat de lessen elkaar deels overlappen en de projecten vaak meerdere ruimtelijke kwaliteiten en tactieken combineren.

LES 1 burgers creëren vrijplaatsen voor sociaal- maatschappelijk experiment

Soms ontstaan burgerinitiatieven niet zozeer vanuit een specifieke plek, maar eerder vanuit een bepaalde overtuiging of visie op de maatschappij of maatschappelijke roeping. Ze gaan daarom net op zoek naar vrijplaatsen of plekken waar de nodige vrije ruimte kan gecreëerd worden om experimenten op te zetten, en al doende te leren. Hun locatie is dan niet een vertrekpunt of een doel op zich, maar een ruimte die de condities biedt om met hun visie te experimenteren en die te realiseren. De plek wordt uitgebouwd op basis van eigen principes, en krijgt een eigen logica op vlak van activiteiten, inrichting, werking, samenwerkingsvormen en zelfs financiering. Dat geeft de plek zowel ruimtelijk als qua programma een eigen karakter, waarmee de organisatie en de ruimte een alternatief bieden voor, of zich zelfs afzetten tegen andere ruimtes in de stad of gangbare praktijken. Tegelijkertijd geven vrijplaatsen de kans om net op zoek te gaan naar de ruimtelijke uitdrukkingsvorm van een initiatief of werking. De intentie is dus niet noodzakelijk om de directe omgeving te veranderen of in te spelen op lokale stadsontwikkeling, maar wel om een vrijplaats te creëren waar op microschaal kan geëxperimenteerd worden met maatschappelijke transities of toekomstgerichte ideeën. Bovendien kunnen vrijplaatsen

ingezet worden als een manier om een breder segment van de bevolking in contact te doen komen met transitithema's zoals duurzaamheid of circulariteit, en daar een wervende werking aan op te hangen. Concrete experimenten maken vaak complexe thema's tastbaar, en nodigen burgers uit om zelf actief aan de slag te gaan.

Dwarsligger (Melle) is een groep van creatieve ondernemers, bouwers, boeren en kunstenaars, die op zoek gaan naar concrete alternatieven voor de hedendaagse consumptiemaatschappij. De organisatie streeft naar autonomie in verschillende betekenissen van het woord, en wil innovatieve en duurzame oplossingen zichtbaar maken rond voedsel, wonen, werken en samenleven. Die visie vertaalt zich ook in de manier waarop de site in Melle werd ingericht en georganiseerd tot een plek met een alternatief educatief maatschappelijk aanbod.

— *“Alles is gericht op sensibilisering omtrent de samenleving en een alternatief bieden voor de hedendaagse consumptiemaatschappij. Wij streven naar een autonoom en 'soeverein' leven in de breedste zin van het woord.”*

Het afgelopen anderhalf jaar groeide het initiatief sterk en werd het terrein van zo'n vijf hectare uitgebouwd tot een sociaal-educatief domein dat naast een serre ook een orangerie, co-workingspace met ateliers en bureaus, tuin met vijver en landbouwgrond huisvest. Er is ruimte voor permacultuur, volkstuintjes, een volkskeuken en een voedselbos en de organisatie biedt er allerlei workshops en activiteiten aan rond duurzame energie en alternatieve woonvormen, welzijn en voeding, en kunst en educatie. Die vinden plaats in de grote serre waar zich tussen de planten zelfgebouwde houten hutjes bevinden. De serre is bovendien ingericht als verblijfsruimte met hangmatten en banken. De site biedt ruimte aan gelijkgezinde organisaties en functioneert zo als incubator om nieuwe partnerschappen en concrete oplossingen te testen. Op die manier wil Dwarsligger kruisbestuiving en wederzijdse ondersteuning stimuleren op basis van niet-monetaire uitwisseling. De locatie wordt zo ingezet om lokaal samenwerkingen op te bouwen maar ook als uitvalsbasis om verder te groeien. Door deze alternatieven tastbaar te maken wil Dwarsligger ook hun duurzame maatschappijvisie verspreiden bij een breder publiek. Op vlak van voedsel en energie functioneert de plek helemaal zelfvoorzienend en op vlak van financiering wil de organisatie zo onafhankelijk mogelijk blijven. Ze maakt daarom geen gebruik van subsidies maar zet wel in op sponsoring en crowdfunding. Zo kunnen mensen aandelen kopen in het voedselbos, waarmee de organisatie korte keten en lokale voedselproductie stimuleert. Een andere bron van inkom-

sten is het verhuren van ruimtes voor workshops en evenementen, en het verhuren van atelierboxen en volkstuintjes. Hoewel de organisatie momenteel het terrein huurt, wil ze die in de toekomst aankopen om zo het bestaan van de werking te verzekeren. Tegelijkertijd duidt de onzekere situatie waar het initiatief zich in bevindt, onder andere om vergunningstechnische redenen, op het fragiel evenwicht waarop dit soort vrijplaatsen moeten balanceren.

LES 2

door als nomade in de buurt te trekken, bereiken burgerinitiatieven andere doelgroepen

Voor veel sociaal-culturele organisaties, maar ook voor heel wat stadsprojecten en burgerinitiatieven, is het een uitdaging om een breder publiek te bereiken dat de groeiende diversiteit in de maatschappij weerspiegelt. Veel burgers vinden geen aansluiting met het klassieke sociaal-culturele aanbod of vinden er niet de weg naartoe. Tegelijkertijd is het steeds een uitdaging om netwerken te verbreden, en mensen buiten hun comfortzone te krijgen om nieuwe plekken te ontdekken. Door zelf bewust de stad in te trekken, slagen sommige burgerinitiatieven er net heel goed in om andere en nieuwe doelgroepen aan te spreken. Mensen benaderen in hun vertrouwde omgeving werkt vaak erg drempelverlagend. Eerder dan vanuit een permanente locatie een aanbod uit te werken, ontwikkelen ze daarom mobiele tools en activiteiten waarmee ze actief naar mensen toe gaan. Zo sluiten ze aan bij evenementen van andere sociaal-culturele organisaties of gaan op bezoek bij buurtfeesten, ontmoetingscentra, scholen of trekken simpelweg de straat op. In het bijzonder in aandachtswijken of bij kwetsbare doelgroepen kan deze aanpak het verschil maken. Tegelijkertijd kan de vaak creatieve aanpak de buurtbewoners ook nieuwe manieren tonen om de publieke ruimte te gebruiken, en zich die ruimte toe te eigenen.

Samen Voor Morgen (Sint-Jans-Molenbeek) werd opgestart door enkele ‘hangmama’s’ die vaak samen bleven napraten aan de schoolpoort. Daar hadden ze het niet alleen over uitdagingen op school maar ook in de omgeving, en zo kreeg hun visie al snel vorm. Samen Voor Morgen wil de diversiteit in de samenleving omarmen en culturele uitwisseling stimuleren, door mensen samen te brengen op verschillende locaties op een participatieve manier. Ze startten in 2014 vanuit een tijdelijke locatie in Anderlecht en vonden vijf jaar later een uitvalsbasis in Sint-Jans-Molenbeek (Molen West), maar waren van bij het begin op meerdere plekken actief. Ze trekken de stad in naar diverse buurten in Brussel met verschillende mobiele ateliers. Op die manier willen ze een netwerk en een zorgzame gemeenschap

opbouwen, en een breed publiek aanspreken. Zo bouwden ze een mobiele oven waarmee ze kinderen leren samenwerken en experimenteren tijdens buurt- en schoolateliers. Ook ontwikkelden ze een leescaravan die langs parken, speeltuinen en scholen trekt zodat kinderen er leesplezier kunnen ontdekken in wijken waar vaak nauwelijks een buurtdynamiek bestaat of het aanbod aan buurtactiviteiten beperkt is. Daarnaast organiseert Samen Voor Morgen maandelijks een mamacafé, telkens op een heel andere locatie, waar moeders niet alleen samen nadenken over maatschappelijke thema’s zoals wonen, opvoeding of onderwijs, maar ook samen aan activiteiten deelnemen zoals vormingen, creatieve ateliers of kookworkshops. Deze mobiele aanpak zorgde voor nieuwe samenwerkingsverbanden en werkte complementair aan de meer rigide werking van traditionele organisaties, die bijvoorbeeld door hun vaste kantooruren vaak minder laagdrempelig zijn. Tegelijkertijd stimuleerde deze plekgerichte aanpak hen om het debat aan te gaan rond stadsvernieuwingsprojecten. Naast de nomadische aanpak om diverse doelgroepen te bereiken, blijkt ook een zichtbare aanwezigheid in de wijk belangrijk zodat het project een blijvende impact kan hebben op de buurt en de doelgroepen, en voldoende op de radar blijft bij beleidsmakers en in het sociaal-culturele aanbod.

— “We gaan iets doen, iets maken om te laten zien dat wij meedoen; wij zijn bereid mee te doen. Zo maakten we de mobiele oven waarmee we naar verschillende plekken zijn beginnen gaan en bij diverse organisaties gingen aankloppen om te vragen of ze mee wilden stappen in ons verhaal.” 🏠

Zo worden ze ook een spil, en letterlijk platform voor maatschappelijk debat. Kenmerkend voor de huidige locatie van Samen Voor Morgen zijn enkele blauwe containers, waartussen overdekte buitenruimtes gecreëerd zijn. Die huisvesten hun kantoor, maar ook stockage- en speelruimte. Op het perceel staan bovendien de mobiele oven, een pop-up fitness, een moestuin met kippenhok, een kinderhoek en panna soccers, en een conciërgewoning. Samen vormen deze elementen een veilige en kleurrijke speelplaats temidden van de drukke buurt. Binnenkort verhuist de organisatie naar een vaste stek verderop in de straat, die ze zullen delen met andere organisaties zoals Curieus, Dallas en Espirito Mundo. Het wordt een uitvalsbasis en ontmoetingsplek van waaruit ze hun werking in verschillende wijken verder willen uitbouwen.

LES 3

burgerinitiatieven stimuleren betrokkenheid vanuit de wortels van een plek

Burgerinitiatieven gaan vaak op zoek naar de historiek van hun plek en spelen in op de unieke ruimtelijke kwaliteiten ervan. Dat kan een krachtige manier zijn om mensen met een nieuwe blik naar hun woonomgeving te laten kijken, zeker in oudere wijken die doorheen de tijd hun oorspronkelijke kwaliteit of uitstraling zijn verloren, of in sociale woonwijken waar het gemeenschapsgevoel is afgebrokkeld en die soms op een negatieve manier bekend staan. Opnieuw op zoek gaan naar de ruimtelijke en sociale wortels van de wijk kan dan de basis vormen voor een nieuwe verbondenheid bij de buurt, en voor een herwaardering van de omgeving. Zo kan je burgers stimuleren om zorg te dragen voor hun omgeving en een gevoel van eigenaarschap stimuleren. Die wortels kunnen te maken hebben met de architecturale kwaliteit of de erfgoedwaarde van gebouwen en open ruimtes, maar ook met de specifieke historiek van de plek en de mensen die er doorheen de jaren zijn komen wonen. Een gevoel van nostalgie, het aanknopen bij een rijk verleden, kan daarbij soms erg verbindend werken.

Tuinwijk2020 (Maasmechelen) ontstond in 2011 ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de tuinwijk Eisden, met als bedoeling om deze voormalige mijnwerkerscit  - destijds een privaat dorp van de mijn, met eigen wegen, scholen, kerk, en zelfs voetbalstadion - te promoten in het kader van een werelderfgoed-procedure, die intussen werd stopgezet door de Vlaamse Regering. De tuinwijk is      van de mooiste voorbeelden van een 'garden city' in Europa, maar stond in Maasmechelen vooral bekend als 'de cit ' Die naam werd door Tuinwijk2020 omgedoopt tot 'Parkcit ' om het groene karakter van de buurt te benadrukken. Samen met de Stichting Erfgoed Eisden bracht de organisatie een fotoboek uit over de geschiedenis van de wijk, en organiseerde een bijhorende tentoonstelling. Vandaag verkeren nog veel woningen en bijzondere publieke gebouwen, waaronder de 'mijnkathedraal', in hun oorspronkelijke staat. Zo blijft het mijnwerkersverleden zichtbaar. Ondertussen werden zowel de oude mijnwerkerswoningen als de daarmee sterk contrasterende ingenieursvilla's verkocht en dus nog steeds bewoond. Hier is de Engelse cottagestijl nog veel te zien. De percelen vari  ren van een voortuin tot een groot bosrijk domein. Daarnaast wordt een van de voormalige logementshuizen nu ingericht als een trendsettend co-housing project. Desondanks is doorheen de tijd de allure van de cit  wat verloren gegaan, onder andere in het gebruik van het publiek domein, en daarmee ook de verbondenheid van de bewoners met de plek.

— “De cit  is een dorp zonder wortels. Je bleef hier wonen zolang je vader in de mijn werkte; daarna moest je ergens anders naartoe. Je kon niet aarden. Nu zijn wij wel heel erg geworteld.” —

Vroeger was de cit  een 'dorp zonder wortels' waar mijnarbeiders kort woonden zolang ze in de mijn werkten maar waar bewoners moeilijk konden aarden. Bovendien zorgen de culturele verschillen er vandaag voor dat bewoners vaak moeilijk verbinding vinden met elkaar. Met ruimtelijke en sociale activiteiten wil Tuinwijk2020 bewoners opnieuw waardering laten krijgen voor hun woonomgeving om zo de ruimtelijke kwaliteit van de wijk in ere te herstellen. Zo geldt er nu een gemeentelijke verordening voor 'de cit ' waardoor op langere termijn de authenticiteit van deze groene wijk wordt hersteld. Daarbij proberen ze de historische kwaliteiten en typische kenmerken van de architectuur en de groene ruimte in de buurt te behouden en herstellen. Kenmerkende hagen werden vaak gerooid en vervangen door hekken, waardoor de eigenheid van de publieke ruimte werd aangetast. Met de campagne Eisden-tuinwijk-behaagd sensibiliseert Tuinwijk2020 bewoners om verdwenen hagen opnieuw aan te planten en het vroegere uitzicht van de buurt te herstellen. Eerder mobiliseerde de organisatie bewoners om 250 vogelverschrikkers in de tuinen te plaatsen en lokte daarmee bezoekers uit de hele provincie naar de buurt voor een wandeling of fietstocht. Tijdens de pandemie werden meer dan 300 olietonnen creatief versierd door bewoners, die er bijvoorbeeld een mijnkarretje van maakten, en verspreid opgesteld in de wijk. Een jaar later riep de organisatie tijdens de kerstperiode op om de voortuinen met verlichting te versieren. Tuinwijk2020 organiseert ook een jaarlijkse loopwedstrijd en geleide wandeling doorheen de buurt, en zelfs doorheen enkele woningen. Dergelijke acties hebben niet alleen een fysieke impact maar slagen er ook in om de beeldvorming over 'de cit ' te verbeteren in de verbeelding van bewoners, gemeente en buitenstaanders. Bovendien zorgt hun creatieve sociale en culturele aanpak ervoor dat bewoners opnieuw meer in contact komen met elkaar en sterker geworteld zijn in de plek. Zo liet Tuinwijk2020 enkele weken geleden als eerbetoon aan de mijnwerkers een muurschildering aanbrengen op de schoolgevel, centraal in de cit .

LES 4

burgerinitiatieven bieden een houvast bij ruimtelijke transitie

Heel wat burgerinitiatieven nestelen zich in buurten in transitie. Vaak omdat er daar opportuniteiten liggen om zich bijzondere ruimtes die wachten op een nieuwe invulling of herontwikkeling toe te eigenen. We zien echter dat deze initiatieven zich vaak snel specifiek positioneren ten opzichte van een situatie in verandering. Ze zoeken als het ware een manier om verbindingen te maken tussen de historiek, het DNA van een plek en hun programma, of enten hun missie of aanpak op de spanningen die gekoppeld zijn aan stadsvernieuwing en op de nostalgie naar een identiteit die soms traag lijkt te verdwijnen. Een stadsdeel in herontwikkeling wordt vaak geconfronteerd met spanningen of veranderende verhoudingen tussen de ‘oorspronkelijke’ bewoners en gebruikers en een nieuwe instroom, met veranderingen in het voorzieningenapparaat en soms ook het uitdoven van lokale economische activiteiten en sociale netwerken. De laatste jaren zien we hoe burgerinitiatieven die zich verankeren op een plek, doelbewust hun aanbod en programma afstemmen op de nood die leeft bij burgers om ruimtelijke verandering een plek en een betekenis te geven. Ze gaan op zoek naar manieren om het DNA van een wijk te vertalen naar de toekomst, ze zoeken verbindingen tussen oud en nieuw, proberen ontwikkelen en de stad te inspireren om nauwer aan te sluiten bij de historiek van een plek. Daarnaast biedt ruimtelijke verandering de opportuniteit om in te spelen op complexe transitie, en systemische transitiethema's te vertalen naar de concrete leefwereld van een diversiteit aan bewoners.

Een boeiend voorbeeld situeert zich op de Oosteroever in **Oostende. O.666 (Oostende)** is een dynamisch samenwerkingsverband tussen verschillende lokale partijen die reageerden op een oproep naar tijdelijke invullingen voor een bedrijfspand op de Hendrik Baelskaai. Het pand bevindt zich op de breuklijn tussen de voormalige vissershaven die in snel tempo transformeert, en de volkse Vuurtorenwijk. Als circulair pilootproject bieden ze in de eerste plaats ruimte voor sociaal ondernemerschap, maakateliers, kunstinitiatieven en allerlei makers. Zo huisvest het niet alleen een samentuin en buurtkantine, maar is het ook de uitvalsbasis voor het burgerinitiatief Proper Strand Lopers dat zwerfvuil langs de kust of in publieke ruimtes traceert en verzamelt, en het afval ook transformeert via creatieve recycling. In vijf verschillende ateliers kunnen mensen aan de slag met diverse materialen, muziek of voedsel en worden trajecten ontwikkeld om ‘samen stad te maken’.

— “Heel belangrijk is de frustratie tussen beide wijken. Wij proberen in onze werking deze twee spanningsvelden te verbinden. Daarnaast proberen we toekomst te bieden aan de noden van de evoluerende wijken.” 🏡

Wat O.666 bijzonder maakt is dat ze dit (steeds meer) zijn gaan koppelen aan een sociaal-maatschappelijke agenda, grotendeels ingegeven door de stedelijke dynamiek van de buurt waarin ze zich bevinden. Ze proberen een verbindende rol te spelen tussen de nieuwe ontwikkelingsprojecten van grotendeels tweede verblijven en de bestaande arbeiderswijken en hun bevolking. Door aan te sluiten bij het rijke maritieme verleden, nemen ze buurtbewoners op een laagdrempelige manier mee in een transitieverhaal dat nog steeds lokaal verankerd blijft.

LES 5

burgers hacken de stad en inspireren ruimtelijk burgerschap

Met interventies in de publieke ruimte kan je de aandacht vestigen op de creatieve mogelijkheden van een specifieke plek. Het is een manier om mensen te inspireren om meer eigenaarschap op te nemen over de ruimte in hun omgeving, en zo nieuwe vormen van ruimtelijk burgerschap te stimuleren. Met spontane acties kan je mensen tonen hoe ze anders naar hun omgeving kunnen kijken, en hoe ze ook zelf aan de slag kunnen vanuit de kansen die ontstaan wanneer bijvoorbeeld een perceel verwildert of de eigendomsstructuur onduidelijk is. Tegelijk is het ook een rebelse attitude die gebaseerd is op intuïtie en experiment, en de grenzen opzoekt van wat mag en kan. Toch kunnen concrete interventies tegelijk doen nadenken over systemische uitdagingen in de stad door op een directe manier de aandacht te vestigen op sociale, ecologische of ruimtelijke uitdagingen en kwaliteiten.

Lieve Zusjes Stoere Broers (Kortrijk) heeft zijn actieterrein in Kortrijk en doet er spontane interventies in de publieke ruimte. Met speelse acties nodigt het kinderen en hun ouders uit om zich de ruimte toe te eigenen en vestigt het de aandacht op creatieve mogelijkheden in de stad. Hun intuïtieve en rebelse aanpak is geïnspireerd door het speelgedrag van kinderen, die vaak net het liefst spelen op die plekken waar onduidelijk is of het mag, en door de blik van bijvoorbeeld skaters en fotografen die objecten in de stad vanuit een eigen perspectief benaderen. Met hun spontane interventies spelen ze creatief in op

kansen die kunnen ontstaan in crisissituaties of samenhangen met grotere uitdagingen en veranderingen. Zo lanceerden ze tijdens de coronaperiode een kaart met geheime plekken om in en rond Kortrijk op avontuur te gaan, breken ze een lans voor wildzwemmen en wilde natuur, of spotten een omgevallen boom na een storm en installeerden er spontaan een schommel. Die mogelijkheden ontdekken ze vaak door met hun cargofiets op pad te gaan.

— *“Wij willen de mensen uit hun kramp halen en eigenaarschap over de stad aanleren. Vaak durven mensen geen dingen doen in de publieke ruimte; dat willen wij meebrengen: doe gewoon iets, die ruimte is ook van jou.”* 🎬

Die mobiele werking ontstond toen enkele vrienden een mobiele filmvoorstelling op poten zetten, eerst vanuit een omgebouwde brandweerwagen. Omdat ze bij het organiseren van eigen events al snel botsen op drempels rond bijvoorbeeld vergunningen, stapten ze over naar een compacter en flexibeler model met cargobikes dat hen toelaat om veel spontaner te opereren. Daarbij hebben ze steeds aandacht voor sociale toegankelijkheid. Die laagdrempeligheid werd een basisprincipe in hun werking. In die beginperiode werden ook de kiemen gelegd voor een vaste stek toen de vrienden een boomhut bouwden aan de rand van Kortrijk. Die plek kwam van pas als uitvalsbasis en stockageruimte voor materiaal, maar bleek ook een succesvol speelterrein waar kinderen aan de slag gingen met wat ze maar vonden om van alles te bouwen en vrij te spelen. Het project kreeg ondersteuning van Stad Kortrijk en groeide uit tot het initiatief Wildebras. Dat wil een vrijplaats bieden aan kinderen waar ouders niet welkom zijn en geen regels bestaan.

LES 6

samen zorgen voor een plek vormt een basis voor gemeenschapsvorming

Vaak ontstaan burgerinitiatieven omdat mensen potentieel zien in een verlaten of verwaarloosde plek. Ze nemen de zorg op voor die ruimte vanuit een verbondenheid met de historiek of de ruimtelijke kwaliteiten van die omgeving. Vaak ontstaat een dergelijk initiatief bijvoorbeeld vanuit de waardering voor verborgen of verwilderde groene ruimtes, waarin mensen zich verenigen om het groen te herwaarderen en toegankelijk te maken. Die ruimtes kunnen zowel te vinden zijn in een stedelijke als in meer landelijke context. Door zich toe te wijden aan de inrichting of het herstellen van een plek, ontstaat niet al-

leen sterker eigenaarschap over de ruimte op zich, maar ook een sterkere betrokkenheid bij de bredere omgeving. Bovendien kan die plek de basis vormen voor meer verbinding tussen de gebruikers en zo als ‘sociale lijn’ bijdragen aan een hechtere gemeenschap. Dat kan erg betekenisvol zijn in een wijk of dorp waar ruimtelijk burgerschap of sociale netwerken (nog) niet zo sterk aanwezig zijn.

Een mooi voorbeeld is het **Speelbos drOOmbergen in Oombergen**. Het speelbos ontstond op initiatief van Thijs, die tegenover de verwilderde pastortuin van het dorp woonde en het verlangen had om iets met die plek te doen. Hij bracht een kerngroep samen van vier burgers die samen het initiatief uitwerkten met als visie om mensen samen te brengen rond de waardering voor de natuur op de plek, om ze vervolgens te activeren. Veel mensen uit het dorp hebben immers een herinnering aan de pastortuin of een nostalgische band met de plek omdat ze er als kind kwamen of catechese volgden. Met toestemming en ondersteuning van de Kerkfabriek eigenden de burgers zich de plek toe en namen het onderhoud van de tuin op zich. Daarbij vormde de kwalitatieve natuur en de historische waarde van de tuin een belangrijke basis voor het project. De bewoners richtten zelf de tuin opnieuw in als speelbos en ontmoetingsruimte.

— *“In elk dorp wonen er mensen die met een koffertje aan kwaliteiten vertrekken naar hun werk, die met dat koffertje terug thuis komen, maar dat thuis nooit open doen; we moeten die mensen kunnen activeren. [...] De plekje zijn schaars in de dorpen, maar ze zijn er wel. Mensen zijn er in elk dorp te vinden, maar hen warm maken is de uitdaging.”* 🎬

Ondertussen werken ze ook samen met de gemeente Zottegem en met de naburige school, die regelmatig van de tuin gebruikmaakt. Zo bouwden ze een sterk lokaal netwerk op in Oombergen, en vanuit de betrokkenheid bij de plek ontstond een sterker gemeenschapsgevoel tussen bewoners waarbij het collectieve bewustzijn overheerst. Dat werd bijvoorbeeld duidelijk door het succes van een recente crowdfundingactie. Nu vanuit het co-creatieve project een hechte community is ontstaan, probeert het initiatief ook meer inspraak te krijgen in ruimtelijke kwesties in het dorp. Naast de focus op de pastortuin zelf, hebben ze als doel mensen te activeren. Ze zijn er immers van overtuigd dat in elk dorp mensen wonen met goesting en kennis om iets te ondernemen, maar vaak aarzelen om zelf initiatief te nemen. Zo spraken ze in een naburig dorp enkele mensen aan over een plek met gelijkaardig potentieel. Ook die burgers hebben het project met beide handen opgepakt en werkten het uit tot een gelijkwaardig initiatief.

LES 7

burgers claimen hun recht op de stad

Burgerinitiatieven kunnen ontstaan als reactie op stadsprojecten of als respons op de heraanleg of de nieuwe invulling van publieke ruimtes in de stad. Vanuit activisme claimen ze dan het recht op de stad, of het recht om pleinen, parken of andere stedelijke ruimtes vrij te kunnen betreden en te gebruiken. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer projecten geen ruimte bieden aan of drempels inhouden voor specifieke groepen, zoals jongeren, daklozen, fietsers en voetgangers, sans-papiers of niet-consumerende gebruikers. Deze initiatieven kunnen heel diverse vormen aannemen, van tijdelijke invullingen tot manifestaties of eerder ludieke, artistieke acties en campagnes. Ook sociaal-culturele organisaties zoals gemeenschapscentra of cultuurcentra kunnen het debat opentrekken of faciliteren over de toe-eigening van de publieke ruimte, of over het spanningsveld tussen geprivatiseerde, collectieve en publieke ruimte. Daarbij is het belangrijk om, eerder dan zelf het debat te voeren, de eigen kennis, tools en connecties ter beschikking te stellen van de betrokkenen zodat ze hun eigen stem kunnen vertolken.

Free54 (Brussel) is een burgervereniging die allerlei acties onderneemt tegen de privatisering en ‘disneyficatie’ van het Sint-Katelijneplein in Brussel. Dat is een plek die al jaren door heel diverse inwoners van de stad gebruikt wordt, van cafégangers tot ouderen, daklozen en kinderen. Omdat er zich rondom het plein verschillende scholen bevinden, is het ook een belangrijke ontmoetingsplek voor jongeren voor en na school. Het was ook een plek waar ze in contact kwamen met andere generaties en sociale lagen van de bevolking, en in die zin ook een leerschool om confrontaties in de stad aan te gaan. Doorheen de tijd werd ‘cinq-quat’ of ‘54’ een broedplaats voor verschillende initiatieven, organisaties en evenementen, zoals Toestand, Stikstof, Nuit Blanche of de Brussels Jazz Marathon. Het is tegelijk de thuisbasis voor verschillende hiphopgroepjes, enkele jeugdhuizen, een sociaal-culturele organisatie, een feestcollectief en een kunstmagazine.

— *“De stad behoort iedereen toe, niet alleen wie ervoor kan betalen. Wij vinden dat een plein voor iedereen moet zijn, niet enkel voor en in functie van consumenten.”*

Begin 2015 besliste het stadsbestuur echter om het plein grotendeels ter beschikking te stellen van horeca-uitbaters die er hun terrassen konden uitbreiden. Jongeren en andere gebruikers van het plein voelden zich er niet meer welkom: banken werden weggehaald en ook van de trappen van de Sint-

Katelijnekerk werden mensen weggestuurd. Zo vinden kwetsbare stadsbewoners, maar zeker ook jongeren, steeds minder een plek in de stad en worden ze van plein tot plein weggestuurd. Tegen die commercialisering en gentrificatie van wat traditioneel functioneerde als een echt ‘publieke’ ruimte, ondernam Free54 verschillende acties, zoals het steeds opnieuw vervangen van de verdwenen zitbanken door zelfgemaakte exemplaren, het uitdelen van gratis maaltijden voor daklozen, de organisatie van een frisbeetoernooi, of het wekelijks bezetten van het plein in de zomermaanden.

Reflectie

Op het inspiratiemoment op 22 september 2022 in De Blikfabriek in Hoboken gingen we in gesprek over deze lessen met een rijke diversiteit aan professionals. Hier delen we bij wijze van reflectie een aantal van de belangrijkste inzichten die we samen ontwikkelden. Ze dienen als handvaten om als sociaal-cultureel veld of als lokaal bestuurder of ambtenaar de aanpak van burgerinitiatieven in relatie tot plekken te versterken. Dit door zowel plekgerichte ondersteuning te bieden, als het plekgedreven karakter van burgerinitiatieven te faciliteren. Over een zaak was er eensgezindheid: alles start met een open, flexibele basishouding. We distilleerden uit de gesprekken vier vuistregels die invulling geven aan deze basishouding.

— Omarm ‘burgerlijke ongehoorzaamheid’ en behoed je voor de ‘dat mag niet-mentaliteit’

Burgerinitiatieven botsen vaak op specifieke/complexere regels en procedures, bijvoorbeeld bij de inrichting van hun plek of de invulling ervan met een bepaald programma. Hen helpen navigeren doorheen deze complexe regelgeving (bv. rond beheer van een plek, (brand) veiligheidsnormen, toegankelijkheid, huurcontracten, vergunningen, ...) kan een grote meerwaarde betekenen. Maar er bestaat een bepaalde spanning tussen kaders en ondersteuning die vanuit het georganiseerde sociaal-culturele veld of vanuit de overheid worden opgezet, en de behoefte aan experimenteerruimte en eigenaarschap die vele burgerinitiatieven kenmerkt. Dat roept de vraag op hoe je burgerinitiatieven kan versterken zonder hun eigenheid, zoals de sterke sociale en ruimtelijke verankering en de creatieve ruimtelijke kwaliteiten en tactieken, te ondermijnen en/of te hard te gaan sturen. Laat burgers vooral doen waar ze goed in zijn en ontzorg hen door een vereenvoudiging van procedures of zelfs regelluwe context te bieden (bv. via open convenanten). Soms is het nodig om burgers de regels te laten overtreden, om verandering teweeg te kunnen brengen.

— Treed op als verbinder

Verbinder van plekken, verbinder van netwerken, verbinder van mensen. Breng trekkers in contact met actoren in de buurt, met de juiste personen bij de gemeente, andere inspirerende initiatieven, ... Een

specifieke verbindende rol zien we weggelegd bij projecten van 'tijdelijke invulling'. Meer en meer wordt er geëxperimenteerd met tijdelijk gebruik. Besef dat voor de burgerinitiatieven die in een dergelijke tijdelijke invulling betrokken zijn, de impact groot kan zijn, zowel op de initiatiefnemers als op de wijk, als het initiatief moet herlokalisieren. Als verbinder kan je trachten om voor burgerinitiatieven de nodige transparantie te scheppen over termijnen (bv. als ze ergens 9 jaar kunnen zitten schept dat andere perspectieven dan 2 jaar), te onderhandelen met de eigenaar, hen te coachen om tijdig na te denken over de lange termijn en/of te helpen zoeken naar nieuwe locatie(s) indien wenselijk. Anderzijds hoeft een vaste plek of duurzaamheid in de tijd niet per se om van een succesvol project te kunnen spreken. Een eenmalig of eindig project kan evengoed een interessant uitgangspunt zijn en voor een impuls in de wijk zorgen.

— Wees je bewust van uitsluitingsmechanismen

Voor veel sociaal-culturele organisaties, maar ook voor heel wat stadsprojecten en burgerinitiatieven, blijft het een uitdaging om een breder publiek te bereiken. Wees je bewust dat initiatieven impliciet bepaalde doelgroepen uitsluiten. De locatie van de plek, de bereikbaarheid, de inrichting ervan, de openingsuren, de initiators, ... het zijn allemaal factoren die daarbij kunnen meespelen. Zo kan de historiek en geschiedenis van een plek verbindend werken maar anderzijds ook bepaalde verhalen uitsluiten waardoor niet iedereen zich verbonden voelt met die elementen/versie van de geschiedenis. Wees je ook bewust van de eigen bril die je ophebt of van de context die al dan niet stimulerend kan werken. In een landelijke omgeving ontbreekt het vaak aan een kader ter ondersteuning van burgerinitiatieven. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat op het eerste gezicht burgerinitiatief verdoken is of vooral genomen wordt door reeds bestaande verenigingen. Daarnaast worden bij subsidies zoals wijk- en burgerbudgetten veelal dezelfde doelgroepen bereikt, namelijk zij die de capaciteit hebben om een aanvraag in te dienen.

Durf buiten de eigen radar kijken naar de witruimtes en ‘onzichtbare’ thema's (bv. burgers die zich inzetten voor de zwervkatten in de wijk) als je groepen wil versterken.

— Werk vanuit vertrouwen

Misschien nog het meest waardevolle inzicht van het inspiratiemoment is dat om burgerinitiatieven te versterken, je vooral moet werken vanuit vertrouwen. Neem hen ernstig, luister naar hun noden,

wees constructief, bezoek hun plek, zoek naar het gemeenschappelijk belang, ... Dat laatste is vaak iets ruimtelijk, bv. het zorgen voor de pastorietuin. Alleen door een open houding kan je hun vertrouwen winnen en schep je de juiste voedingsbodem voor ruimtelijk burgerschap. Plekken hebben de kracht om vaak onverwachte coalities te doen ontstaan, tussen burgers onderling, tussen burgerinitiatieven en het sociaal-cultureel veld, tussen burgerinitiatieven en lokale ondernemers, tussen burgerinitiatieven en lokale besturen. En vaak tussen al deze verschillende actoren tegelijkertijd.

